

Csaba Ferenc ASZTALOS

Secularism și cooperare în raportul dintre stat și culte¹

„Greșește enorm cel care crede că societățile democratice sunt dușmani naturali ai religiei: nu există nimic în religie care să fie în contradicție cu spiritul acestor societăți, și multe aspecte sunt favorabile lor”.

Alexis Tocqueville²

Dreptul la libertatea credinței religioase cunoaște două dimensiuni relativ distincte: prima dimensiune se referă la libertatea credinței religioase ca *drept fundamental individual* iar a doua dimensiune se referă la aspectele instituționale dintre *stat și culte*, la raportul dintre acestea³. Admitem că nu se poate vorbi despre o libertate de religie instituțională; demersul nostru urmărește să identifice o parte importantă a efectelor raportului dintre stat și culte asupra libertății credinței a cetățeanului. De asemenea, libertatea credinței poate fi exercitată în mod colectiv și în afara unui cult, în afara unei organizări, care să nu comporte obligații juridic pentru participanți.

În prima dimensiune sunt incluse domeniile conexe dreptului libertății credinței religioase precum: dreptul la libertatea de a adopta o credință potrivit propriei conștiințe (afirmarea sau nu a credinței), libertatea de exprimare a credinței, adică libertatea de a adera la un cult, respectiv de a adopta un comportament rezultat din credință care eventual poate să contravină normelor statului, precum refuzul de a satisface stagiul militar, de a depune jurământul sau de a nu lucra în zilele de sărbătoare religioasă. Este clar că în aceste raporturi subiectul dreptului libertății de conștiință și a credinței religioase poate fi doar *persoana fizică*.

A doua dimensiune a libertății credinței este legată de exercitarea credinței în mod colectiv, instituționalizat, într-o formă care naște raporturi de drept canonic și de drept comun. Exercițarea credinței în mod colectiv poate include și o adunare spontană a credincioșilor, dar aceasta din urmă nu comportă raporturi de drept canonic și de drept comun. Credința poate fi asumată și exercitată în mod individual. Normele de comportament rezultate din învățămintele religioase nu se leagă în mod obligatoriu de un cult (în formă instituționalizată). Instituția tipică a exercițiului credinței religioase, a vieții, potrivit preceptelor credinței religioase, este cultul religios (biserica).

În cazul exercitării dreptului libertății credinței de către cetățean, în mod individual, statul are obligația adoptării – ca și în cazul altor libertăți fundamentale clasice – unui

¹ Prezentat la seminarul „Religie și Constituție”, Facultatea de drept a Universității din București, 18 decembrie 2008.

² *Alexis Tocqueville*, *Ordinea veche și revoluția*, Ed. Atlantis, Budapesta, 1994, p. 49.

³ *Péter Paczolay*, *Emberi Jogok, Lelkiismereti és Vallásszabadság*, Ed. Osiris, Budapesta, 2003, p. 531.

comportament de non-intervenție, de abținere, adică se obligă să nu limiteze dreptul individului la libertatea de conștiință și a credinței religioase. Instituționalizarea credinței religioase a creat un nou context al exercitării acestui drept fundamental, deoarece cultele religioase se află într-un alt raport cu statul decât cetățeanul care își exprimă credința. Respectarea libertății de gândire, de conștiință și de religie, presupune în sarcina statelor existența unei *obligații negative* și a unei *obligații pozitive*.

În continuare, vom dezvolta a doua dimensiune a libertății credinței, cea a exercitării ei în mod colectiv, instituționalizat, aspecte legate de relația dintre stat și culte religioase.

Tradiția istorică a promovat credința religioasă ca fiind parte a libertății de conștiință și de exprimare, „părintele istoric” al drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Cu toate că rolul cultelor religioase a scăzut odată cu modernitatea, acestea au o poziție importantă în societate.

Obligația negativă presupune pentru autoritățile statale sarcina de a nu întreprinde niciun fel de acțiuni sau de a nu li se putea reproșa acestora nicio omisiune de natură restrictivă a exercițiului efectiv al acestor libertăți⁴. De asemenea, obligația negativă reprezintă una dintre condițiile tratamentului și respectului egal al cetățenilor din partea statului. Ca urmare, o decizie a autorității de stat nu poate să se fundamenteze pe o credință, pe o ideologie sau pe o concepție care să fie mai adevărată, mai bună ca alta. În dezbaterile fundamentale de religie, etică și concepții, statul trebuie nu numai să nu intervină, dar trebuie să se și abțină de la exprimarea punctelor de vedere.

Regula obligației negative a statului nu este una de neutralitate față de morală, ci este un principiu care rezultă din autonomia acestora⁵. În această concepție, neutralitatea presupune și un comportament activ al statului, o obligație pozitivă, cu scopul ca această atitudine, de neutralitate, să conducă la crearea unei situații favorabile pentru a se manifesta opțiunea liberă între credințe. Astfel, neutralitatea statului asigură apărarea pluralismului valorilor, a credințelor și contribuie la libertatea de a opta între acestea.

Cu privire la obligațiile pozitive ale statului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a arătat că pot apărea *anumite tensiuni* atunci când o comunitate religioasă sau de altă natură apare ca divizată, dar această situație este expresia inevitabilă a pluralismului. De aceea, rolul autorităților statale, în asemenea circumstanțe, nu constă în eliminarea cauzei tensiunilor *prin suprimarea pluralismului*, ci în asigurarea tolerării grupurilor concurente, unele de către celelalte⁶.

Pentru reglementarea relației dintre stat și culte nu s-au adoptat standarde internaționale, raportul juridic dintre acestea ținând de caracteristici naționale și neexistând niciun model universal sau regional unanim acceptat.

Prin raport la modelul de neutralitate a statului față de biserică, putem distinge între patru categorii⁷.

⁴ Corneliu Bîrsan, Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole, Ed. All Beck, București, 2005, p. 703.

⁵ Hotărârea Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării în România nr. 323, nepublicată.

⁶ Corneliu Bîrsan, op. cit., p. 704.

⁷ Gábor, Halmai, Attila Tóth, Emberi Jogok, Lelkiismereti és Vallásszabadság, Ed. Osiris, Budapesta, 2003, p. 560.

reprime anumite forme de comportament, inclusiv comunicarea de informații și de idei care apar ca fiind incompatibile cu respectarea libertății de gândire, de conștiință și de religie a altei persoane. Astfel, respectul sentimentelor religioase ale unor credincioși, așa cum acesta este garantat de dispozițiile art. 9 din Convenție, este considerat a fi încălcat *prin reprezentări provocatoare ale unor obiecte de venerație religioasă*; asemenea reprezentări pot fi privite ca o încălcare evidentă a spiritului de toleranță care trebuie să caracterizeze o societate democratică¹⁵.

În România, Curtea Constituțională s-a pronunțat prin Decizia nr. 72 din 18 iulie 1995 și a admis neconstituționalitatea prevederilor art. 9 alin. (1) din Legea învățământului nr. 84/1995, arătând că textul supus controlului nu poate fi interpretat decât în strictă conformitate cu prevederile art. 29 din Constituția României din 1991, în sensul că, „nimeni nu poate fi constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă contrară convingerilor sale”, astfel că, dreptul de „a alege” semnifică și posibilitatea de a nu avea nicio opțiune religioasă. În concluzie, în decizia Curții, se arată că, „introducerea religiei în învățământul primar ca „disciplină obligatorie” nu înseamnă obligativitatea religiei pentru elevi, nesocotindu-se dreptul părintelui sau al tutorelui de a asigura educația copiilor minori potrivit propriilor convingeri”, indicând posibilitatea de a nu alege educația religioasă¹⁶.

Accesul la învățământul public în condiții de egalitate din prisma afișării simbolurilor religioase în spațiile școlilor publice constituie un nou subiect în raportul dintre stat și culte în România. Astfel, s-a arătat că, „statul trebuie să fie neutru privind valorile ce țin de religie. Din acest considerent, și instituțiile de învățământ public trebuie să fie neutre. Statul, prin crearea instituțiilor publice de învățământ, asigură exercitarea dreptului la învățatură și accesul la cultură, precum și condiția îndeplinirii învățământului general obligatoriu. Neutralitatea obligă statul să procedeze la formarea structurii, supravegherii învățământului și a programei școlare într-un mod care să transmită obiectiv, critic și pluralist către elevi informațiile despre religii și știință. Instituția de învățământ public nu se poate obliga față de nicio religie sau credință, ci trebuie să ofere posibilitatea de opțiune liberă și fundamentată. Predarea generală, totală, obiectivă și echilibrată a cunoștințelor trebuie să se realizeze structural, prin întreaga organizare a instituției de învățământ”¹⁷.

Din această perspectivă, instanța de judecată a arătat că „expunerea nelimitată și nereglementată a icoanelor în școli grevează însăși opțiunea părinților, repercutându-se asupra acesteia, sugerează opțiunea care merită urmată, care este asumată, agreată în acest mod indirect de către stat. Nu este în competența instanței să stabilească, în prezenta cauză „nici măcar indirect care este opțiunea care merită urmată, așa cum nici statul nu are competențe. Or, tocmai această neimplicare a statului a fost recomandată de pârât, garantându-se astfel neutralitatea spațiului public din școli”¹⁸. Ca urmare,

¹⁵ Corneliu Bîrsan, op. cit., p. 718.

¹⁶ Decizia nr. 72 din 18 iulie 1995 a Curții Constituționale din România (M. Of. nr. 167 din 31 iulie 1995).

¹⁷ Hotărârea Colegiului Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării în România nr. 323, nepublicată.

¹⁸ Sentința civilă nr. 565 din 20 februarie 2008 a Curții de Apel București, Secția a VIII-a contencios administrativ și fiscal, nepublicată.

recomandarea afișării simbolurilor religioase doar în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios nu echivalează cu eliminarea icoanelor sau a celorlalte simboluri religioase, ci este o modalitate de a asigura accesul în condiții de egalitate a cetățenilor la învățământul public¹⁹.

Înalta Curte de Casație și Justiție din România a considerat însă că afișarea nelimitată a simbolurilor religioase în școlile publice respectă principiul neutralității statului față de culte, iar recomandarea mai sus amintită este nelegală²⁰.

Izvoarele de drept intern care reglementează raportul dintre stat și culte în România sunt Constituția României prin art. 1 și art. 29 alin. (3), (4) și (5), precum și legea-cadru, Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor²¹. Apreciem că din definiția statului român cuprinsă în art. 1 din Constituția României rezultă în mod indirect și caracterul secular al acestuia. Articolul 29 – libertatea de conștiință – este preluat din convențiile de protecție a drepturilor omului la care România este parte (Convenția internațională privind drepturile civile și politice și Convenția europeană a drepturilor omului).

Legea-cadru nr. 489/2006, privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor în capitolul II, reglementează regimul general al cultelor și consacră în art. 9 principiul neutralității statului față de credințe și culte și al nediscriminării în relațiile dintre culte.

Principiul a fost aplicat într-o petiție dedusă soluționării în fața Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării prin care se solicita constatarea încălcării dreptului fundamental la egalitatea de șanse prin transmiterea valorilor de inferiorizare a femeilor practice de religia creștin-ortodoxă în procesul educativ, într-o instituție de învățământ public. Consiliul a arătat că soluționarea petiției presupune formularea unei judecăți de valoare de către o instituție a statului asupra unei credințe, dogme a unui cult recunoscut de lege.

În temeiul principiului neutralității statului, parte a sistemului constituțional al democrațiilor moderne, o instituție publică a statului nu poate să emită astfel de judecăți de valoare asupra unei credințe. Neutralitatea statului presupune întotdeauna obligații negative și obligații pozitive ale acestuia. În acest caz analizăm obligația negativă, de abținere a statului.

Principiul neutralității statului este unul dintre condițiile tratamentului egal al cetățenilor de către stat. Acolo unde cetățenii sunt partizanii unor ideologii private care se exclud reciproc, unde concepțiile despre viață sunt multiple, acolo cetățenii pot participa în calitate de părți egale la dezbaterile publice, doar atunci când concepțiile lor despre lume, viață, nu sunt calificate, caracterizate ca fiind inferioare celorlalte ideologii. Ca urmare, o decizie a unei autorități publice nu se poate întemeia pe afirmații potrivit cărora o convingere, ideologie este mai adevărată sau mai corectă decât alta.

Statul trebuie să se abțină nu numai de la intervenții în dezbaterile religioase sau de la dezbaterile etice privitoare la concepțiile despre lume, ci și de la afirmații

¹⁹ Sentința civilă nr. 3150 din 4 decembrie 2007 a Curții de Apel București, Secția a VIII-a contencios administrativ și fiscal, nepublicată.

²⁰ Decizia nr. 1327/2/2007 a Înaltei Curți de Casație și Justiție din România, Secția contencios administrativ și fiscal, nepublicată.

²¹ M. Of. nr. 11 din 8 ianuarie 2007.

în aceste situații. Acestea sunt elementele de conținut ale principiului neutralității statului. Neutralitatea statului în cadrul acesteia, neutralitate religioasă, contribuie la pluralismul valorilor și are scopul de a sprijini libertatea de alegere a cetățeanului între aceste valori²².

De asemenea, art. 8 din lege stipulează principiul autonomiei cultelor și a funcționării acestora potrivit propriilor statute sau codurilor canonice. Potrivit art. 17 alin. (2) din Legea nr. 489/2006, recunoașterea statutelor sau codurilor canonice se acordă prin hotărâre a Guvernului, la propunerea Ministerului Culturii și Cultelor, în măsura în care acestea nu aduc atingere, prin conținutul lor, securității publice, ordinii, sănătății și moralei publice sau drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Din această prevedere rezultă și dreptul exclusiv al cultelor de a avea structuri proprii de judecată pentru cazurile de indisciplină a personalului propriu, art. 26 alin. (1) și (2).

Acest principiu a fost consacrat și de Decizia Curții Constituționale nr. 640 din 10 iunie 2008 privind excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor alin. (1)-(3) ale art. 26 din Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor astfel: „cultele au un rol spiritual în societate românească, fiind evident că natura lor juridică nu este cea a unor entități statale, deoarece ele sunt autonome față de stat. Disciplina internă a unui cult este reglementată prin acte juridice specifice, adecvate desăvârșirii rolului spiritual, *cu respectarea drepturilor fundamentale ale omului (...)*. De altfel, este echitabil să se stabilească răspunderea disciplinară a personalului clerical de către organe de judecată ale cultelor, deoarece numai acestea pot aprecia dacă actele de indisciplină săvârșite sunt sau nu incompatibile cu rolul spiritual al cultului”²³.

Considerăm practica Curții Constituționale și cea a instanțelor de judecată ca fiind corecte în acest domeniu, dar constatăm că în jurisprudență nu există până în acest moment nicio speță în care să se analizeze în ce măsură aplicarea procedurilor interne ale cultelor s-a realizat cu respectarea drepturilor fundamentale ale omului.

Apreciem ca fiind restrictive condițiile legale de constituire și recunoaștere a unui cult și arătăm că finanțarea cultelor din fonduri publice de stat și controlul acestor fonduri pot conduce la situații de încălcare a principiului separației dintre stat și culte, ca urmare a constituirii unei legături prea apropiate și interdependente între stat și culte (testul Lemon)²⁴.

Concluzii

Menținerea caracterului secular al statelor presupune implicit și o cooperare între stat și culte care necesită identificarea unui echilibru și a respectului reciproc între cele două entități. În acest raport complex este importantă stipularea principiilor de drept, normative, dar este importantă și jurisprudența în domeniu care explicitează aplicarea principiilor de drept la situații concrete, constituind un instrument de adaptare a acestei relații la noile realități.

²² CNCD, hotărârea nr. 554 din 6 octombrie 2008, nepublicată.

²³ Decizia nr. 640 din 10 iunie 2008 (M. Of. nr. 506 din 4 iulie 2008).

²⁴ *Lemon v. Kutzman*, 403, U.S. 602 (1971) – a se vedea Decizia Curții Supreme de Justiție a SUA (<http://supct.law.cornell.edu/supct/index.php>).

Relațiile de interacțiune ample între stat și cultele religioase conduc, de cele mai multe ori, la încălcarea principiului laic al statului și al neutralității acestuia față de culte.

Pentru înțelegerea rațiunilor deciziilor în domeniul libertății credinței religioase și a raportului dintre stat și culte, trebuie luat în considerare faptul că asupra guvernării, dar și asupra judecătorilor se exercită din mai multe direcții presiuni politice puternice. Dintr-o direcție este prezentă presiunea creată de principiul pluralismului credințelor religioase, stipulate în acte normative, iar pe de altă parte, credințele religioase cu sprijin majoritar desfășoară o amplă luptă pentru menținerea unor practici religioase, ca urmare, acestea au o atitudine de respingere a anumitor măsuri ale autorităților. În acest context, guvernării, dependenți politic de o majoritate cu opțiuni religioase partizane, tind să îndeplinească cerințele formulate în numele credinței religioase a majorității. Este motivul pentru care unii filozofi constituționaliști vorbesc despre potențialul ignorării, chiar de către autoritățile statutului, a prevederilor constituționale.